Селянський двір з погляду радянського земельного права і місцевих звичаїв.

Радянська влада раптом порвала наступний звязок з усіма законами тих урядів, що були до неї. Тимчасом як на території так званих мілітарних держав, що утворилися на частині земель колишньої Російської імперії, має чинність «Сводъ законовъ Россійской имперіи», на більшій частині території кол. імперії, а саме в межах Радянського Союзу, чинність давніх царських законів скасовано, і жаднісінький суд та жадна адміністративна установа не має права засновувати своїх вироків або розпорядженнів на старих законах. Старе законодавство царське, як відомо, вилучало з-під чинности т. X частини I «Свода Законовъ» велику царину правних стосунків, звязаних, найбільше, з селянським спадкоємством, і залишало їх на волю місцевих селянських звичаїв. Отже, ні арт. 1184 т. X ч. 1 «Свода Законовъ», ні арт. 13 «Общаго Полож. о крестьянахъ» (т. IX Св. Зак.) не застосовуються й не повинні застосовуватися на радянській території. Сами звичаї селянські, скільки вони ґрунтуються на соціяльних стосунках, що зазнали корінного ламання в наслідок аграрної революції та скасування права приватної власности на землю (див. арт. 1 і 2 Зем. Код.), здавалося-б, теж повинні були геть-чисто зовсім відпасти. Адже саме існування радянської влади, що простує до перебудови господарчих стосунків суспільства та й самого суспільства на соціялістичних підвалинах, ґрунтовно суперечить дідівським та прадідівським звичаям, що виникли за инших зовсім соціяльних стосунків, за иншого співвідношення суспільних груп і клас, а тим самим і за иншої громадської ідеології, з якої походили правні звичаї. Здавалося-б, що радянське право, як право, котре виникло в наслідок революції, зовсім не повинно визнавати чинности звичаєвого права, що склалося задовго перед революцією. Проте, це апріорне твердження не виправдується позитивним радянським законодавством. Правда, арт. 4 Цив. Проц. Код., перелічуючи джерела права, на котрих може засновувати вироки свої цивільний суд, зовсім не згадує за звичаї. Але зате арт. 8 Зем. Код. РРФСР та УРСР, перелічуючи джерела земельного права, каже й про «місцеві звичаї, скоро тільки застосовування їх не суперечить законові». Земельний Кодекс БРСР, що затвердила його 2-а сесія Білоруського ЦВК дня 29 березня року 1923-го, без змін відтворює в арт. 8 текст того самого 8-го артикулу Земельних Кодексів РРФСР та УРСР що-до місцевих звичаїв. На основі поста-

нови Президії Білоруського ЦВК'у з дня 21 лютого року 1925-го на території Білоруси з 1 квітня 1925 року має чинність новий Земельний Кодекс ґрунтовно перероблений. У новій редакції арт. 8-го Зем. Код. БРСР зовсім викинуто вказівку на місцеві звичаї і зредаговано цей артикул так: «земельні права й обов'язки землекористувачів та їх об'єднаннів визначають загальні закони БРСР, цей Кодекс, закони та розпорядження, видавані в розвиток його, а для земельних громад — так само їхні устави (приговор)». Отож, тільки Білорусь, послідовно будуючи земельне законодавство революційної влади, виключила з джерел права місцеві звичаї, що природньо виникли перед революцією. І в нас, на Україні, і в РРФСР поруч писаного радянського права дозволяється в земельних стосунках правних застосовувати місцеві звичаї, оскільки їхня чинність не суперечить законові. Таке, ніби незрозуміле з першого погляду, припущення в радянському законодавстві місцевих звичаїв цілком правильне. Сучасна аграрна політика радянської влади, виходячи з того положення, що, як каже програма Всесоюзної Комуністичної Партії, дрібне селянське господарство довго ще існуватиме, скерована ні в якім разі не на те, щоб зруйнувати оце господарство, а навпаки має за мету всяко сприяти розвиткові продукційних сил села і провадити класову боротьбу на селі «не розкуркуленням, не арештами, не штрафами, а відповідними заходами, податковою політикою, політикою землевпорядкування, кооперативною роботою, що в справі цій відограє вирішальну ролю, і т. и.» [1]). Отже звичайно, що радянське земельне законодавство, формулуючи цю загальну й аграрну політику, не могло відкинути величезної ваги факта існування правних селянських звичаїв, що в багатьох випадках мають серйозне господарське обґрунтування, і не могло їх скасувати.

Адже самий інститут двору, справедливо засвоєний (реципований) у земельних Кодексах Радянських Республік, це старий інститут не так писаного, як звичаєвого передреволюційного права, і, приймаючи цей інститут, радянський законодавець, само собою зрозуміло, повинен був прийняти і ті звичаї селянські, що з двором звязані. Революційна послідовність Білоруського ЦВК'у, що викинув з свого Земельного Кодексу згадку за місцеві звичаї, пояснюється, очевидячки, тим, що законодавчі органи Білоруси не вірили, щоб у країні були такі стародавні звичаї, котрі-б не суперечили, наприклад, велінню закона про те, що в першу чергу наділяється землею «трудова людність, що за передреволюційними законами позбавлена була права володіти й користуватись землею і хоче провадити трудове сільське господарство» (арт. 10 Зем. Код. БРСР), або про те, що «в межах кожної черги великосемейні громадяни наділяються раніш од малосемейних».

Текст арт. 8 Зем. Код. РРФСР та УРСР може дати привід до тлумачення, буцім-то місцеві звичаї припускаються тільки «для земельних громад». Таке тлумачення було-б неправильне, по-перше тому, що самий інститут земельних

[1]) Ю. Молотов. «Очередные задачи экономической политики партии в связи с хозяйственными нуждами деревни»—доповідь на пленумі ЦК РКП 25 квітня 1925 р. Держвидав, стор. 13.

громад це інститут суто радянський, який не має коріння в старому праві (всупереч дуже невдалій редакції арт. 42 Зем. Код. УРСР), по друге—тому, що сама оця земельна громада при громадському й участковому порядках землекористування, себ-то у величезній, переважній більшості випадків складається з дворів і через те прикладання до земельної громади звичаїв визначає прикладання їх до окремих селянських господарств, дворів. У дійсності, арт. 8 просто невдало зредаговано і слова «для земельних громад» повинні стосуватися тільки до уставів (приговорів), що звичайно прикладаються до земельних виключно громад. Правдивість цього положення, посередньо потверджує прим. до арт. 85 Зем. Код., що дозволяє окрвиконкомам видавати обов'язкові постанови про порядок розділу дворів «відповідно до місцевих умов». При невитриманості термінології нашого земельного Кодексу, в багатьох випадках можна поставити знак рівности між словами «умовами» та «звичаями», тим більш, що однакові умови викликають і однакові звичаї.

Отже місцеві селянські звичаї існують, їх визнає наше земельне законодавство і їм одміряно надзвичайно широке для прикладання поле. Тим-то природньо, що закон і звичай (у тих царинах, де його прикладають) — це певною мірою рівноправні джерела права й підпадають взаємодіянню. З оцього-ж погляду треба визнати за цілком правильне тлумачення не зовсім точно викладених положеннів писаного законодавства не тільки-но з погляду тої господарчої основи, котра викликала до життя цей закон, але й з погляду тих місцевих звичаїв, що їх ці закони доповнюють і роз'яснюють. Мета цієї роботи вияснити деякі артикули розд. V частини 1 Земельного Кодексу «Про трудове хліборобське господарство (двір)» з погляду місцевих звичаїв.

Передусім звернімося до самого розуміння двору, як його визначає арт. 66 Зем. Код. УРСР (арк. 65 Зем. Код. РРФСР і арт. 63 Зем. Код. БРСР Закон визначає двір, як «семейно-трудове об'єднання осіб, що спільно провадять сільське господарство». Це радянського законодавця визначення не нове. Його дав був свого часу в цілій низці визначеннів II Департамент Сенату, що казав про спільність майна двору та про те, що двір істотно відрізняється од звичайної сім'ї спільними трудовими процесами, які лежать у його основі. Щоб був двір, потрібен, з погляду нашого земельного Кодексу, не тільки семейний осередок (як двір складається з одної особи несемейної, вона,—оця особа,—може одружитися, взяти до себе приймака й таким чином збільшити склад двору), але спільне сільське господарство і спільна праця в цьому господарстві. Не утворював двору, з одного боку, поміщик, бо члени його родини не докладали праці своєї, щоб провадити господарство, знов-же — не двір і сім'я дрібного крамаря або кустаря-ремісника, що працює вкупі з головою родини, бо-ж вона не провадить сільського господарства. Отже, щоб був двір, треба поєднати всі елементи, зазначені в арт. 66 Зем. Код. [1]): сім'ю, спільну працю

[1]) В тих випадках, як ми наводимо текст артикулу Земельного Кодексу, не зазначуючи назви Союзної Радянської Республіки, треба розуміти Зем. Код. УРСР.

і єдине сільське господарство. Таке поняття двору цілком відповідає селянським, що склалися історично, звичаям, за якими одділений син не є член батьківського двору, а з другого боку, овдовіла невістка господаря та другий її чоловік, що вона ввела його в своє господарство, — цілком повноправні члени двору.

Звернімося тепер до арт. 67 Зем. Код., що видається найскладнішим і викликає на практиці найбільше труднощів. Арт. 67, особливо-ж примітка до нього, встановлює положення про те, що та сама особа не може одночасно бути членом двох дворів і що вступ до нового двору неминуче звязаний з виходом з старого двору. Арт. 67 Зем. Код. встановлює два способи що-до зміни (збільшення чи зменшення) складу двору — природній і штучний. Природні способи це народження й смерть, що автоматично змінюють склад двору. До природніх-таки способів зміни складу двору треба зарахувати шлюб. Так само штучний спосіб зміни складу двору есть приймацтво, що звичайно буває там, де в складі наявних членів двору не досить є робітників (пристаркуваті члени двору, вдова, то-що) й має за мету штучно доповнити робочу силу двору, якої бракує. Тут повстає ціла низка складних питаннів, що на них слід спинитися: чи заховує за собою особа, що перейшла з складу одного двору до складу другого, п р а в о н а з е м л ю т а м а й н о старого двору. Прим. до арт. 67 вказує, що такі особи «н а б у в а ю т ь права користуватись з е м л е ю й м а й н о м» нового двору й «п о з б у в а ю т ь с я права користуватися з е м л е ю в складі иншого двору». Д. С. Розенблюм [1]) гадає, що хоч прим. до арт. 67 (арт. 66 Зем. Код. РСФРР) каже тільки про втрату права на землю старого двору, то важко припустити, щоб заховувалися права на родинне майно за особою, котру вже не вважають більше за члена двору, коли члени двору не мають яких-небудь певних пайок у його майні... До того ще, коли хтось виходить із складу двору, то звичайно наділяють того, що виходить, частиною родинного майна (посаг), його можна вважати за виділ із майна спільного користування». З таким твердженням ніяк не можна згодитися. Д. С. Розенблюм з свого погляду правий, коли розглядає двір, як особу юридичну, що має свій орган керування [2]) — господаря (але де-ж, спитаємось, загальні збори членів «юридичної особи» двору, що уповноважують господаря?). Оскільки не можна пристати на такий погляд, оскільки поняття двору, як особи юридичної, зовсім не відповідає арт. 13 Цив. Код., треба визнати за правдивіший погляд проф. Б. С. Мартинова [3]), що «д в о р и т о з о в с і м н е ч л е н и г р о м а д и (підкреслення авторове). Земельна громада н е є с п і л к а о с і б ю р и д и ч н и х — д в о р і в, але спілка осіб фізичних». Двір, як гадає проф. Мартинов, це тільки а п а р а т, через який члени громади вступають до нього й беруть участь у житті громадського колективу. Двір — не єдине господарство, єдине підприємство, а його,

[1]) Земельное право РСФСР. Госиздат. 1925, стор. 184.

[2]) Теж стор. 180 і дальші.

[3]) Земельный строй и земельные отношения РСФСР. Ленинград 1925. Стор. 120.

цього підприємства, поняття в жадному разі не виключає можливости користуватись одночасно частиною майна як у складі того двору, що з нього певна особа вийшла, так і в складі того двору, куди певна особа увійшла наново через шлюб або прийми. Таке тлумачення прим. до арт. 67 Зем. Код. про те, що особа, котра через шлюб чи прийми перейшла з складу одного двору до складу другого, позбувається права лиш на землю, але не на майно того двору, що з нього вона вийшла, засноване не тільки на букві закону, який оце твердження встановлює expressis verbis, але й на наявних стародавніх місцевих звичаях. І після того, як вийде дочка заміж і перейде вона до нового двору, цілком припустима річ видати їй посаг майном, але не землею двору. Приймак, переходячи з одного двору до другого, звичайно може привести з собою в новий двір коняку чи корову, може перенести частину будівель з старого в новий двір, але, напевне, не може виділяти з старого двору частину землі, що припадає на його пайку, і не може переводити її в склад нового двору. В такому самому напрямкові висловлюється й судова практика. Так, Найвищий Суд УСРР в обіжникові своїому з дня 23 липня року 1924-го, під № 36, у повній згоді з приміткою до арт. 67 Зем. Код., встановлює положення про те, що особа, котра вийшла з складу одного двору й перейшла до другого через шлюб або прийми, зберегає за собою право на те майно двору, в придбанні якого вона брала участь особистою працею або-ж коштами.

В питанні про збільшення або зменшення складу двору через шлюб або прийми практика теж висуває цілу низку окремих випадків, що варті серйозної уваги. Перше основне питання — це питання про те, чи потрібна згода земельної громади і решти членів двору, щоб збільшити склад двору через шлюб або прийми. Щоб правильно відповісти на це питання, треба точно зрозуміти різницю юридичної природи шлюбу та приймів і не плутати цих правних інститутів. Звичайно в житті оці два інститути збігаються один з одним: здебільшого, шлюбові сподорожують прийми, зосібна, як молодий увіходить до складу двору своєї жінки або її батьків—тестя чи тещі. Поплутанню цих двох інститутів — шлюбу й приймів — часто так само сприяє й те, що селяни дивляться на шлюб частенько з господарського найбільше погляду, як на спосіб привести до того чи иншого двору нового робітника чи робітницю. Певні особи, надто коли вони дуже молоді, беруть шлюб не через те, що вони одно одного кохають; тільки тому, що їхні батьки або вони самі вважають за потрібне скласти вигідну умову і збільшити, з одного боку, двір, привівши до нього нову особу, — а з другого — поліпшити добробут незаможника або середняка, увівши його у склад двору, що має великі достатки. А втім, така схожість економічної природи обох інститутів — шлюбу й приймів — не дозволяє ще змішувати докупи їхні юридичні значіння, що цілком одмінні одно від одного. «Шлюб», як каже арт. 105 Кодексу законів про родину, опіку, подружжя та про акти громадянського стану, «підлягає реєстрації в органах запису актів громадянського стану».

Тимчасом приймацтво має єдину мету — збільшити кількість робочої сили, увівши в склад двору нового робітника, зацікавленого у всеньких його виробничих процесах, як повноправного члена двору. Відміна приймів од наймів не тільки-но формально-юридична, але й глибша — економічна. Тимчасом як наймит зацікавлений тільки в тому, щоб одержати належну заробітну платню і не підпасти під визиск, що забороняє закон, приймак бере участь у виробничих процесах двору не тільки як робітник, але й як хазяїн, зацікавлений у збільшенні загального добробуту двору, а коли двір буде розділено — приймак має право на відповідну пайку землі й майна двору.

Різниця юридичної природи шлюбу й приймів природньо тягне за собою і різницю способів установлення того чи иншого інституту. Оскільки шлюб за нашим радянським правом є акт вільного вияву волі шлюбованців (арт. 108 Код. Зак. про родину, опіку, подружжя і акти гром. стану), само собою зрозуміло, що радянський шлюб істотно одрізняється од того звичаями освяченого селянського шлюбу, який складали діди та прадіди. Тому природньо, що в питанні про шлюб свідомо треба йти на розрив з існуючими звичаями, які суперечать писаному праву радянському, і керуватися загальними законами; в даному разі Код. зак. про родину, опіку та инші, та загальною політикою Робітничо-Селянського уряду (арт. 8 Зем. Код. й арт. 4 Цив. Проц. Код.). Коли-б ми погодилися з поглядом, що для збільшення складу двору через шлюб потрібна чиясь, окрім самих шлюбованців, згода, то цим самим погодились-би ми з поглядом, що обмежує вільний вияв волі шлюбованців, а це гостро суперечить волі радянського шлюбу. Через те треба твердо й рішуче встановити тезу, що для збільшення складу двору через шлюб ніякої згоди окрім згоди самих шлюбованців, не потрібно.

У діяметрально протилежному становищі перебувають особи, що складають умову приймів. Інститут приймів, як ми були бачили вище, не радянський інститут; він має у своїй основі стосунки економічні, що склалися задовго перед революцією, стосунки до цього часу не пережиті, він утворив цілу низку правних звичаїв, які зовсім не суперечать законодавству радянському, і ми жадних не маємо підстав оцими звичаями нехтувати. А згідно з існуючими звичаями, як їх установили всі місцеві обслідувачі, для того, щоб заложити прийми, потрібна згода всіх дієздатних членів двору, а в земельних громадах з порядком землекористування общинним, окрім того й згода земельної громади, що її висловив правоспільний сход (див. арт. 54 і 55 Зем. Код.). Потреба в такій згоді цілком зрозуміла, бо од вступу в склад двору нових через прийми членів зазнають деякої шкоди інтереси решти членів того самого двору, а в земельній громаді з общинним порядком землекористування, окрім того, зачіпаються інтереси громади в цілому, бо при такому розпорядкові «за кожним, що в громаді перебуває, двором визнається право на земельну пайку з громадського наділа, яка може бути змінювана з метою порівняльного розподілу землі поміж членами громади» (арт. 93 Зем. Код.). Отже, збільшення

складу якого-небудь двору, що сталося в наслідок приймів, надає оцьому дворові право домагатися додаткового нарізування землі за найближчого загального чи часткового земельного переділу на новоприйнятого члена. При участковому порядкові землекористування не потрібно згоди земельної громади, оскільки за суб'єкта права на землю в цій громаді — двір, а не громада, і земля, що перебуває в користуванні кожного двору, зостається в його користуванні в незмінному розмірі, не підпадаючи під порівняльні переділи (див. арт. 97 і 102 Зем. Код. та постанову VIII Всеукраїнського З'їзду Рад).

Принципову правну різницю між збільшенням складу двору через шлюб і через прийми цілком засвоїла й судова практика, і відповідні центральні органи РСФРР (на Україні таких офіціяльних з цього приводу вказівок нема). Так, Наркомзем РСФРР в своїому пояснінні з дня 7 лютого року 1924 під № 161848 на ім'я Ярославського Губземуправління каже, що «артикул 66 Земельного Кодексу РСФРР (відповідний арт. 67 Зем. Код. УСРР) передбачає дві категорії випадків збільшення складу двору: через шлюби і через приймання в двір (за згодою всіх його повноправних членів) нових членів (на инших підставах). Вступ до складу двору через шлюб не вимагає од когось дозволу, а його лиш повинна зареєструвати сільська рада в подвірних списках (арт. 72). Що-до инших випадків приймання в двір нових членів, то беручи на увагу з одного боку, що при цьому можливі зловживання дворів на шкоду інтересам громади, і що з другого боку за арт. 51 Земельного Кодексу РСФРР (що відповідає арт. 52 Зем. Код. УСРР) розвязувати питання про зарахування до громади нових сторонніх землекористувачів належить до компетенції загальних зборів (сходу) земельної громади, треба визнати, що реєстрація приймака в подвірних списках не може бути переведена без згоди земельної громади». Таку саму думку висловив і Наркомюст РСФРР в листі з дня 11 червня року 1924 під № 167734, пишучи, що, «як виконання порядку, який встановив закон для складання шлюбу, не усуває потреби в згоді межи шлюбованцями, так само і при приймах наявність згоди поміж приймаком і тим, що приймає його,- двором, припускається само собою». Вивчуючи офіціяльні в даному питанню поясніння центральних органів РСФРР, треба мати на увазі пануючий в Росії общинний порядок землекористування і через те особляве підкреслювання, що на прийми потрібна згода земельної громади. У нас, на Україні, з огляду на поширення участкового порядку землекористування, центр ваги треба перенести зо згоди земельної громади на згоду двору. Д. С. Розенблюм у згаданій праці [1]), очевидячки виходячи з того, що в РСФРР поширено громадський порядок землекористування, теж робить висновок, що потрібна згода земельної громади, щоб заложити прийми, і що можна збільшити склад двору через шлюб без жадної згоди громади (а, значить, у наших умовах, і двору).

---

[1]) «Земельное право РСФСР». Госиздат. 1925. Стор. 181 і 182.

Пайки членів двору в землі й майні. Арт. 68 Зем. Код. УСРР (відповідає арт. 67 Зем. Код. РСФРР й арт. 65 Зем. Код. БСРР) каже про те, що «право на землю, яка перебуває в трудовому користуванні двору (господарства), а також на будівлі та сільсько-господарський інвентар належить усім членам двору (підкреслення наше. *М. Г.*), незалежно од полу й віку». Така редакція арт. 68 по багатьох місцях давала та й зараз ще дає привід судово-земельним установам тлумачити її так, буцім-то радянське земельне законодавство встановлює для кожного члена двору, незалежно од довгости та напружености його участи в трудових процесах двору, право на рівну пайку землі, що перебуває в спільному користуванні двору, і майна, що належить усенькому дворові. З таким тлумаченням жадним способом згодитися не можна, таке бо тлумачення виразно суперечить соціяльно-господарчому призначенню двору, побутовим умовам селянського життя і утворює шкідливу розбіжність межи незаснованою на законі судовою практикою та звичаєвим правом селян. Справді, скоро-но послідовно прикладати арт. 68 Зем. Код. в такому тлумаченні, то доведеться зробити такий висновок: старий дід, працювавши в складі двору скількись десятків років і трудами своїми збудувавши добробут оцього двору, коли станеться поділ, опиняється в однаковому становищі, і рівні має права з приймаком, дарма що той уважавсь у дворі допіро з передодня різдвяних свят до найближчої масниці, жадної участи в трудових процесах двору не брав і увійшов у двір з єдиною, може, метою зруйнувати впорядковане господарство і здобути лев'ячу частку спільної землі та майна двору. Коли-б навіть дослівний зміст арт. 68 Зем. Код. давав підставу для такого тлумачення, то кожен дослідник, свідомий того, що треба розвивати продукційні сили нашого сільського господарства, повинен був-би розуміти, що такий закон гальмує шляхи розвитку основної галузи нашого народнього господарства і рішуче піднести голос за необхідність скасувати чи змінити шкідливий закон. При тій гнучкості, якою позначається радянський законодавчий апарат, і при тому уважливому ставленні, яким позначається до вимог життя радянський законодавець, можна бути певним, що такий невдалий закон незабаром буде скасовано. На щастя, річ мається зовсім не так. Арт. 68 Зем. Код. аж ніяк не встановлює рівности всіх членів двору на землю й майно двору, а тільки каже про те, що всім членам двору належить право участи в користуванні спільною землею й майном, а на випадок поділу судово-земельна комісія, що його переводить, повинна взяти на увагу ступінь участи в трудових процесах кожного члена двору й визначити його пайку на землю й майно, відповідно пайці його участи в роботах двору.

Твердження це звичайно не слід розуміти в тому значінні, ніби-то судово-земельна комісія повинна підходити до кожного члена двору з аптекарською вагою й точно виясняти пайку кожного члена в дрібних числах. Само собою розуміється, що судово-земельна комісія може й повинна заокруглляти пайку

кожного члена й виділити на кожне новоутворюване господарство таку лиш кількість землі, яка дає змогу утворити самостійне господарство (арт. 75 Зем. Код.).

Визначаючи пайку участи кожного члена двору при поділі, судово-земельна комісія одначе повинна брати під увагу не саму лиш участь у трудових процесах того чи иншого члена двору, що, розуміється, цілком відповідає місцевим звичаям, ба й узяти під увагу господарську доцільність, себ-то — хто з членів двору може краще провадити господарство і яка справді кількість землі потрібна йому, щоб як слід господарювати. Так, наприклад, після поділу утворюється два двори, з яких в одному залишаються пристаркуватий дід та два малолітні унуки-сироти, а в другому дочка з чоловіком та працездатним сином. Землю спільного двору доцільно розбити на дві частини: в 5 і 4 десятині. Через те, що двір, який у своїому складові має одних тільки працездатних членів, краще провадитиме своє господарство, судово-земельна комісія зробить цілком правильно, коли передасть 5 десятин землі господарству зятя, а господарству діда дасть тільки 4 дес., дарма що кількість членів двору в обох господарствах однакова.

Права й обов'язки господаря. Давне передстолипінське земельне законодавство вважало, як ми бачили вище, землю й майно двору за власність не одного якого-небудь члена двору, хоч-би й старшого, а двору в цілому. Старший член двору або господар є тільки «представник двору й розпорядник господарства» (рішен. Цив. Кас. Деп. Сенату за 1893 р. № 91, за 1894 р. № 88, за 1900 р. № 23; Заг. Зібр. 1, 2 та К. Д. 1892 р. № 41, 1896 р. № 126 і 1897 р. № 29). Як бачимо, Сенат визначає правну суть господаря мало не в тих самих висловах, як це робить арт. 69 нашого Зем. Код.: «за представника двору в його господарських справах визнається господар (чоловік або жінка)». Місцеві звичаї, що склалися не тільки задовго до революції, а й задовго до селянського законодавства 19 лютого 1861 року, не суперечать, що-до цього, радянському законодавству, і широкі трудові верстви нашого селянства так і розуміють господаря, як особу, що повинна діяти в інтересах усіх членів двору й захищати їхні спільні права на землю та майно. Рішучу зміну намагалося внести в цьому питанню так зване столипінське земельне законодавство, себ-то указ 9 листопада 1906 року й переведений через законодавчі установи (Державну Думу й Державну Раду) закон 14 червня 1910 року. Згідно з арт. 2, закону 14 червня 1910 року, землю закріпляється не за двором в цілому, а за господарем одноособово, і він має право вільно відчужати закріплену на одноособову власність землю. Отже-ж, столипінське законодавство в своїому прямуванні за всяку ціну насадити індивідуальну власність пішло наперекір селянському звичаєвому праву, що склалося за зовсім инших господарських умов і за погляду селян на ототожнювану иноді з двором родину, як на трудовий осередок. Через такий різкий переворот, що його вніс у правосвідомість столипінський закон, неза-

баром-же господарі почали виявляти зловживання своїм правом. І те саме столипінське законодавство, яке переносило на наш земельний ґрунт основи буржуазного права з засадою його «qui suo jure utitur, nemini facit injuriam», проте мусіло було обмежити це право власника в інтересах захования головної основи народнього господарства навіть царської Росії — селянського господарства — двору.

Виданий з ініціятиви Державної Думи «закон про проголошення селян марнотратцями» йде шляхом обмеження волі господаря в праві відчужати землю й майно двору в інтересах инших його членів. На підставі цього закону заводиться окремий порядок проголошення селян марнотратниками й установления над ними опіки. Всі дослідники даного питання, знайомі з практичним переведенням у життя закону 14 червня 1910 року, констатують, що сами селяни — члени дворів, які не мирилися з надмірно широкими правами господарів, а також місцеві органи так званого селянського самоврядування — сільські сходи широко користувалися правом проголошувати господарів марнотратниками та паралізувати їх право порядкувати землею й майном двору на шкоду решті його членів.

Тут маємо ми цікаве потвердження того положення, що кожний закон тоді лиш можна переводити в життя, коли він відповідає певним господарським умовам з одного боку і правним поглядам широких верстов трудової людности з другого. Саме життя корегувало в даному випадкові законодавство столипінське, не зважаючи на загальну тенденцію царського уряду, скеровану в сторону протилежну, в сторону зруйнування традиції цього розуміння селянського двору й старшого члена його — господаря.

Радянське законодавство що-до цього пішло, як ми бачили, правильним шляхом. Представництво двору, надане арт. 69 Зем. Код. господареві, по силі самого перебування його господарем без особливого окремого уповноваження з боку инших членів двору, обмежено тільки, мовляв, повсякденними господарськими справами. На всі акти инші по-за цими справами, господар права не має. Так, наприклад, щоб одмовитися двору від землекористування, треба мати згоду всіх його «повноправних», себ-то дієздатних членів, а за недієздатних — їх опікунів (п. «а» арт. 17 і арт. 18 Зем. Код.). Така згода всіх дієздатних членів двору потрібна й на те, щоб збільшити його склад через приймацтво. Резюмуючи сказане про права й обов'язки господаря, слід сказати, що він має тільки право керувати, а не право розпоряджатися двором. Господар може заводити порядок, як повинні виконувати господарські обов'язки всі члени трудового колективу — двору, але не має права відчужати майно двору (будівлі, інвентар), не маючи згоди од решти членів двору.

Цілком погоджено з загальним правилом арт. 69 та арт. 1 Цив. Код. також і арт. 70 Код. Зем., що покладає на обов'язок райвиконкому скидати недбайливого господаря, що веде господарство до руїни.

Опіка в земельному праві і різниця між нею й загальною опікою.

Прим. 1 до арт. 1 Загальн. Полож. про селян, чинного перед революцією на території кол. Російської імперії, покладала завдання опіки над селянами на ті сільські або волосні громади, «де селяни мають долівку або де перебуває нерухоме майно», причому «призначаючи опікунів та піклувальників, перевіряючи їх дії та по всіх инших цього роду справах селяни керуються місцевими своїми звичаями».

У чинному нашому законодавстві питанню про опіку присвячено два, на перший погляд, взаємно суперечні артикули. Якщо-ж уважніше дослідити, суперечність зникає. Так, «Код. Зак. про родину, опіку, подружжя та про акти громадянського стану» передбачає загальний порядок призначення опіки над недієздатними, по силі якого опікунські обов'язки виконують органи нарком — соціяльного забезпечення. У «Кодексові законів про родину, опіку, подружжя та про акти громадянського стану» інститутові опіки присвячено розд. II (ар. ар. 48—103), що докладно встановлює як органи опіки, так і порядок їх дій та права й обов'язки їхні. Проте, в Код. Зем. УСРР цьому питанню присвячено арт. 71 (що відповідає арт. 70 Код. Зем. РСФРР і арт. 68 Зем. Код. БСРР). Згідно з цим артикулом опікуна призначає сільрада, «якщо у складі двору зостануться одні неповнолітні його члени». Слова, що їх ми підкреслили, з'ясовують усе значіння артикулу. В цьому випадкові, коли в складі двора, за смертю або за виходом із двору через шлюб чи приймацтво дієздатного члена, залишаються самі неповнолітні, то держава, зацікавлена по силі арт. 7 Код. Зем. в захованні селянського господарства-двора, покладає на сільську раду обов'язок настановляти опікуна, що є мов-би замісник господаря. По силі особливого характеру такої опіки, утвореної не тільки й не стільки в інтересах неповнолітніх членів двора, як в інтересах зберегти сільське селянське господарство, положення про таку опіку вміщено не в загальних законах про опіку (Код. Цив. або Кодекс Законів про родину, опіку, подружжя та про акти громадянського стану), а в Код. Зем., і обов'язки опікунської установи по такій опіці покладені не на органи Соцзабезу, а на сільради.

Але побіч такої спеціяльної опіки можлива й загальна опіка над особами недієздатними, «установлювана» за-для охорони їхніх персональних та маєткових прав і інтересів, або через неможливість залишати таких осіб без громадського піклування (арт. 48 Кодексу про родину та ин.)

Оскільки радянське право далеке від переведення станових принципів, слід визнати, що трудова хліборобська людність користується всіма правами инших громадян, і на неї поширюються всі вказівки чинних законів про опіку.

Якщо в складі двору є особи дієздатні й недієздатні, між тими й тими виникли суперечливі інтереси, то щоб захистити інтереси недієздатних, над ними настановлюють опікунів у порядкові загальному. В такому-ж розумінні дали офіційне пояснінння Наркомзем, Наркомюст та Наркомсоцзабез в обіжникові 7 травня 1926 р. (бюлетень НКЮ за 1926 р. № 18, арт. 73 і бюлетень НКЗС за 1926 р. № 24).

Відповідальність за борги.

Арт. арт. 72 і 78 Код. Зем. УСРР (відповідно арт. арт. 71 та 77 Код. Зем., РСФРР і арт. арт. 68 та 75 Код. Зем. БСРР.) одрізняють майно двору в цілому й майно окремих його членів, причому дуже послідовно Код. Зем. УСРР і РРФСР уважають майно за приналежне окремим членам, коли за таке його визнають «місцеві звичаї». Код. Земельний БСРР, що з джерел земельного права вилучає місцеві звичаї, природньо в арт. 75 про місцеві звичаї зовсім не згадує.

Отож, наш український законодавець і законодавець РСФРР в цьому питанню сами одсилають до місцевих звичаїв. Питання про те, яке саме майно вважається за спільне майно двору та яке за приналежне окремим його членам, є питання факту, що підлягає в кожній окремій справі розглядові тої судово-земельної комісії, яка по суті справу развязує. Як загальне правило, можна проте в даному питанні висловити ось таке положення: всяка річ, наперед призначена щоб обслуговувати виробничі процеси двору, є спільне майно двору, незалежно від того, хто й чиїм коштом набув оцю річ. Так наприклад, один із членів двору поробив 5 років як шахтяр у Донецькому басейні. На трудовий свій ощадок від заробітної платні на рудні цей член двору набув трактора Фордзона, і повернувшися на господарство, привіз цього трактора. Хоча цього трактора й набуто коштами, що їх заробив даний член двору по-за сільським господарством, проте він належить не одному цьому членові, а всенькому дворові, що до його складу він увіходить, бо трактора призначено обслуговувати господарські праці двору в цілому, а не окремих його членів. В даному випадкові питання про те, на чиї кошти набуто трактор і яким способом ці кошти здобуто, жадної ваги для розвязання справи про приналежність трактора немає. Місцеві звичаї набувають сили тоді лиш, як розвязується питання про приналежність, мовляв, речей споживання. Так, наприклад, невістка, що вступила в двір, привела з собою, як посаг, корову. Хоч оця корова обслуговує як молочна худоба, не тільки ту особу, яка цю корову привела, а й увесь двір, до складу котрого вона ввійшла, і утримують оцю корову засобами всього двору, проте більшість місцевих звичаїв України встановлює те начало, що така корова належить одноособово тій невістці, що ту корову привела. Розглядаючи приклад з коровою, що її привела невістка в двір свого свекра, ми вважали корову за молочну худобу. Але корову в селянському господарстві розглядають дуже часто не тільки й не стільки, як худобу молочну, а як живий інвентар: по багатьох місцях України корову запрягають у плуг і орють нею. Як бути в таких випадках? иноді, як ми вище казали, принцип поділу майна на виробниче й споживче поступається в таких випадках своїм місцем перед міцно вкоренілими місцевими звичаями, що по їх силі корову у всіх випадках уважають за приналежну тій невістці, яка її одержала в посаг від свого батька й привела в свекрів двір.

Проте, оскільки все наше право земельне повністю позначено принципом господарської доцільности, слід, уживаючи норми права земельного про загальне й індивідуальне майно двору, корегувати, в міру можливости, місцеві звичаї й твердо переводити правило про те, що спільне те майно, яке має виробниче значіння, а за майно окремих членів двору треба вважати майно призначене для споживання.

З зазначеного погляду цілком зрозуміло й правило про відповідальність за борги: майно двору відповідає за ті лиш борги окремих його членів, котрі зроблено в інтересах спільного господарства, незалежно від того, чи було цей борг зроблено з уповноваження решти членів двору чи без такого уповноваження. — Так, у нашому попередньому прикладові з купівлею трактора Фордзона, якщо член двору, який купив трактора, заборгував деяку суму сільсько-господарському банкові, відповідає за цей борг Сільбанкові ввесь двір усеньким своїм майном, хоч борг зроблено було без усякого з його боку уповноваження.

На практиці виникає скількись складних питань, що на них не дає відповіди наше чинне законодавство. Так, наприклад, про відповідальність по деліктних позвах. Один з членів двору заподіяв злочин: убив чоловіка й залишив без засобів його малоліток-сиріт. Визнавши злочин за доведений, карний суд засудив злочинця до відповідної міри соціяльного захисту і крім того завдовольнив позов опіки малоліток-сиріт про присудження аліментів. Опіка здобула виконавчий лист і подала його до справляння, але судовий виконавець, що виконує вирок, відкрив, що індивідуального майна осуджений член двору так що й зовсім не має, або-ж має таке майно, на яке обертати справляння по силі арт. 271 Цивільн. Проц. Код. не можна. Тимчасом, той самий судовий виконавець відкрив у складі спільного майна двору значну частину речей, що на них по закону можна обертати справляння й що вони цілком можуть забезпечити скривджених. Але з одного боку виконавчий лист видано тільки проти одного осудженого, як відповідача, що й не могло бути инакше по силі прав. Карн. Код. про індивідуальну відповідальність у карному порядкові, а з другого боку не можна припустити такого становища, коли збезцінюється судовий вирок, а виданий, по силі присуду відповідного суду, виконавчий лист стає папером, що не має реальної цінности; неприпустимо також і таке становище, що скривджені від злочину соціяльно слабі сироти позбавлені можливости одержати забезпечення від винуватця їхнього лиха. Повторюємо, ні чинне законодавство, ні судова практика на це питання відповіди не дає. Розвязуючи дане дуже складне питання, доводиться вибирати між такою альтернативою: загальним принципом карного права — суто індивідуальною відповідальністю за злочини й потребою забезпечити соціяльно слабих. Хоч як важко буває в конкретних випадках залишати без належного забезпечення інтереси малолітніх, доводиться проте давати перевагу принципові індивідуальної відповідальности й звільняти ввесь двір та його майно від одповідальности за obligationes ex delictu решти членів двору.

у Росії офіційні органи пішли иншим шляхом: і Наркомзем та Наркомюст РСФРР у своїому обіжникові з 28 червня 1923 р. ч. 159 пояснили, що конфіскацію майна й стягання штрафів, накладених у судовому чи адміністраційному порядкові на окремих членів двору, можна обертати на майно двору, якщо такі члени двору живуть спільно з усіма иншими, проте відповідальність двору не повинна в таких випадках перевищувати пайки члена двору, що на нього стягання звернено, причому Наркомюст РСФРР в своїому відношенні з 4 грудня 1923 року ч. 199118 пояснив, що присудження з членів двору, які заподіяли карний учинок, цивільного позву треба вважати за аналогічне з стяганням штрафів, а тому до таких позвів належить прикладати зазначене вгорі правило про стягання штрафів. Міркування, що навели центральні органи РСФРР до такого роду думки в даному питанню, не цілком ясні. В нас на Україні офіційних у даному питанню пояснінніе немає, причому треба зазначити, що при підготові й попередній розробці питання у відповідних органах УСРР було висловлено міркування протилежного характеру, які зводяться до потреби звільняти двір од відповідальности за штрафи й цивільні позви, що їх належить обертати на окремих членів двору, які заподіяли злочинні вчинки або адміністраційні порушення. Ще складніше питання про відповідальність по позвах за аліменти. Візьмемо випадок, що найчастіше трапляється в життю: один з членів більш-менш забезпеченого двору прижив дитину з наймичкою, що працювала в цьому господарстві, після чого наймичку з дитиною вигнали з двору. Вона опинилася в скрутному становищі, не маючи за віщо годувати дитину, подала до належного нарсуду позов за аліменти. Позов цей суд завдовольнив, вирок став правосильним і позовниця одержала виконавчий лист. Цього листа передано судовому виконавцеві, який прибув на господарство відповідача, але там виявилося, що цей двір дуже заможний з багатьма гарними будівлями, жив. і мертв. реманентом, але індивідуального майна члена двору—довжника по аліментному зобов'язанню немає. Що тут робити? Уважати зобов'язання з аліментів як obligatio ex delictu в умовах радянських не можна, бо не то що наше право гостро відмежувалося від старих поглядів на прижиття дитини по-за реєстрованим шлюбом, як на злочин, ба й передреволюційне право вже відмовилося од цього погляду (див. закон 3 червня 1902 р. «О внѣбрачныхъ дѣтяхъ» арт. арт. 132 — 133 т. X ч. I Св. Зак.). Отже міркування, висловлені вище проти накладення на всенький двір відповідальности по деліктних зобов'язаннях одного члена двору, в даному випадкові не можуть мати місця, і оскільки член двору — довжник не може забезпечити дитину, що потрібує аліментів, своїм особистим майном, треба визнати за відповідальне за аліменти спільне майно двору, але в межах пайки члена двору—довжника, причому треба в даному питанню цілком погодитися з поясніннам НКЮ РСФРР ч. 199118 про те, що, коли суд обертає стягання на належну одному з членів двору пайку майна, то це само по собі не порнває звязку такого члена з усеньким двором, але може дати привід иншим членам двору вимагати поділу, причому факт

стягання штрафу, цивільного позву (і аліментів — додамо ми. *М. Г.*) повинен бути взятий під увагу при розподілі майна двору.

Поділ двору. Чим він одрізняється од спадкоємства.

Ар. 74 Код. Зем. визначає поділ двору, як «розподіл між членами двору, незалежно від полу й віку, в окреме користування земельних вгіддів і майна, що перебувають у користуванні всенького двору». Тимчасом під спадкоємством треба розуміти «перехід всенької сукупности маєткових стосунків особи, за смертю його, до инших осіб» [1]).

Таким чином уже з аналізи самого визначення поділу двору й спадкоємства стає цілком ясна різниця між поділом селянського господарства і спадкоємством у ньому. Землю в нас не то що проголошено власністю держави й вона їй належить як перший-ліпший предмет приналежить першому-ліпшому власникові або як передреволюційній казні приналежали казенні маєтки, що їх можна було продавати цілком або частками, ба й, що особливо важливо, її націоналізовано, себ-то проголошено виключною власністю держави, нікому крім держави вона належати не може, її вийнято з приватного обороту. Якщо немає права приватної власности на землю, якщо вона нікому, крім держави, не приналежить, виходить, через оце одне ніхто не може передати другому землю через спадкоємство по правилу «nemo in alienum plus juris transferre potest, quam ipse habet». Отже, навіть не торкаючись питання про двір, можна було-б a priori сказати, що землю передавати через спадкоємство не можна, бо спадкодавець не має права відчужати як-найістотнішої частини права власности. Але в ученні про двір нас цікавить не тільки питання про землю, і двір складається не тільки-но з землі, а й з майна (додержуючись термінології прим. до арт. 21 Код. Цивільн.), до якого ввійдуть і будівлі, і живий і мертвий інвентар. Оскільки арт. 24 Код. Зем. говорить про приналежність майна, сполученого з землею; тому, хто користується нею, треба-б гадати, що майно двору, яке є за об'єкт права приватної власности й не вилучене з приватного обороту, можна передавати й через спадкоємство. Тимчасом це зовсім не так. Щоб розвязати це питання, треба повернутися трохи назад і згадати, що́ таке двір, як його визначає арт. 66 Зем. Код. — «родинно-трудове об'єднання осіб, що спільно провадять сільське господарство». — Двір, як ми бачили вище, існує як єдине господарство і після смерти господаря, скоро в складі його залишилася хоч-би одна особа.

Виходить, що смерть декого з членів двору, а в тому й його господаря ніяких змін в економічну та юридичну природу двору не вносить і ані трохи не є за привід до відкриття спадщини. Не досить цього; скоро-но двір існує тільки з метою об'єднання зусиль сільських хазяїв та раціональнішого провадження

[1]) Гражданский Кодекс Советских республик. Текст и практический комментарий, под ред. проф. Малицкого, вид. II, стор. 315.

господарства, скоро-но, далі, майно, що має виробниче значіння — житлові та господарчі будівлі, живий та мертвий реманент, насінньовий матеріял, на праві приватної власности належить не одноособово господареві, а дворові в цілому, отож виробниче-господарське призначення цього майна не припускає передання його шляхом спадщини, і воно повинно залишитися в складі двору і обслуговувати господарчі його потреби й тоді, коли з нього через смерть повиходять окремі поодинокі члени.

А коли це так, то мова може мовитися лиш за спадкоємство в індивідуальному майні поодиноких членів, а не в загальному майні двору в цілому, яке майно призначено для обслуговування виробниче-господарчих його потреб.

Поділ двору являє собою не універсальне наступство прав і зобов'язаннів, а буває тоді, коли через політичні, релігійні або инші розходження членів двору, чи, — що трапляється значно частіш, — через родинні непорозуміння, а иноді й через ворожнечу, спільне життя та спільна праця в одному господарстві неможливі й треба утворити замість єдиного господарства, двоє або більше дрібних господарчих одиниць. Утворення замість старого великого господарства двох чи більше дрібних господарств є conditio sine qua є неможливий поділ двору. Там, де особи, котрі вимагають поділу двору, не мають на думці утворити нове господарство, а мають тільки-но намір одержати частину майна (тут мова може бути тільки за розподіл майна, бо земля не являє собою мінової цінности), щоб її впвластити та одержаний еквівалент повернути на инші, окрім сільсько-господарчих, потреби, там нема й не може бути мови про поділ селянського двору.

Скоро-но судово-земельна комісія, чи народній суд, що розглядає, за арт. 82 Зем. Код., справу про поділ двору, прийде до висновку, що такий, мовляв, негосподарчий animus, тих осіб, котрі вимагають поділу, справді є там, відповідний суд (судово-земельна комісія чи народній суд, кому то належить) повинен позов про поділ одкинути, як домагання, скероване in fraudem legis. Однаковісінько повинен зробити районовий виконавчий комітет, якому подано за-для реєстрації ділячий акт згідно з арт. арт. 79 та 80 Зем. Код. УСРР (арт. арт. 78, 79 Зем. Код. РСФРР, арт. арт. 77 та 78 Зем. Код. БСРР).

З погляду виробничого кожен поділ двору є явище шкідливе, оскільки більше господарство, що в своїому складі має більшу кількість живої робочої сили, більш землі, інвентарю та иншого майна, є рентабельніше, ніж господарство з невеликою кількістю робітників, поганими будівлями та обмеженою кількістю живого й мертвого реманенту. З цього погляду двір великоруського селянина, що в своїому складі має иноді 4 покоління трудових хліборобів з величезними земельними площами й великою кількістю різного добра, більш наближається до путящого сільсько-господарчого колективу, аніж наш український двір, де з давніх-давен укорінивсь шкідливий звичай виділяти кожного жонатого сина та де, через поділи, господарство тепер має дуже обмежену кількість землі, майна та членів. Але поділ має не самий негативний, з погляду господарчого, бік.

Об'єднання в одному господарстві взаємно ворожих елементів, з погляду господарства, шкідливе через те, що кожне господарство можливе виключно при цілком дружніх стосунках між членами його; там, де таких стосунків нема або там, де вони попсовані й де часто виникають сварки та бійки, там, розуміється, не може бути спільного господарювання. На цьому ось і зґрунтовано вирок Особливої Колегії Вищої Контролі УСРР в справі Кохана, що вважає за неприпустиме залишати в одному господарстві взаємно ворожі елементи.

Ідею нашого законодавця про значіння поділу двору з погляду утворення нових господарств відображено в арт. 75 Зем. Код. УСРР. (відповідно арт. 74 Зем. Код. РСФРР та арт. 72 Зем. Код. БСРР). Арт. 75 має дуже цінний соціяльно-політичний та юридичний зміст, отже випадає зробити повну та детальну його аналізу. Артикул цей, викладений у всіх трьох кодексах у тотожніх висловах, каже: «Поділ земельних угіддів двору дозволяється тільки з метою й за умов можливости тим членам двору, що поділилися, утворити нові хліборобські господарства на виділених їм землях; в инших-же випадках може відбуватися тільки розподіл майна двору». На практиці иноді застосовують арт. 75 у тому розумінні, що поділяють тільки майно двору й на тих членів двору, поміж яких поділено майно, накладають обов'язки спільного використовування земельної площі. Зрозуміло, що так тлумачити арт. 75 Зем. Код., живовидячки, неправильно. Це гостро суперечить і дослівному розумінню арт. 75, і вкладеній у цей артикул думці радянського законодавця. Законодавець, утворюючи арт. 75, ані трохи не мав на думці за-для спільного використовування землі залишити ворожі елементи саме через те, що залишити їх це було-б для господарства річ шкідлива, це по-перше. А, по-друге, він мав на увазі й те, що для господарства-ж-таки недоцільно знесилити двір, поділивши майно його, коли земля залишається в спільному користуванні тих членів, котрі поділилися. Арт. 75 Зем. Код. встановлює цілком недвозначне правило, за яким визнається за неприпустиме ділити землю тоді, коли та її кількість, яку виділяється на нове господарство, така незначна, що утворити нове господарство не можна. У спільному господарстві, наприклад, до поділу є 3 гектари землі та 5 членів. За умов нашого малоземелля (найбільш поширена земельна забезпеченість у Київській окрузі — 29,5% становить од 1,01 до 2 дес. на господарство) господарство, що має 3 дес. землі, аби-як існувати може. Уявімо собі, що голова господарства, старий дід, вимагає поділити двір, бо не може жити вкупі з иншими членами двору. Щоб зручніш рахувати, вважатимемо, що дідова пайка дорівнює пайці кожного з инших членів двору. Тоді довелося-б йому одержати 3 гект. : 5 = $^3/_5$ гект. = 0,6 гект. землі, себ-то таку кількість землі, при якій не може бути й мови за правильне провадження господарства, або, ще менше, за розподіл цієї незначної земельної площі на поля плодозміни. Через те дід, що вимагає поділу, одержує тільки частину інвентарю й будівель, що припадає на його пайку, або сплату за це майно, а земля залишається в користуванні тих 4 членів, котрі зостались в дворі. Збезземеленому дідові залишається тільки

прохати в земельної громади наділити йому землі з запасів, що в неї є, або перейти до инших зайняттів, чи вдатися до народнього суду з проханням присудити йому аліменти від дітей. З усіх оцих можливостів найреальніша є тільки остання, бо земельні наші громади ту землю, що була в їхньому розпорядженні, здебільша вже поділили в подвірне користування й запасної землі тепер вони не мають, перехід-же до инших зайняттів міг-би мати реальне значіння в одному тільки випадкові — коли в країні розвинена фабрично-заводська промисловість і є індустріяльний, що викачував-би зайвих робітників з сільського господарства смок. Тоді всі робочі руки, що звільнилися-б од землі, змогли-б працювати на фабриці чи на заводі, і натуральний економічний процес зростання міста коштом села, розвитку промисловости коштом спадання питомої ваги сільського господарства міг-би набути закономірного розвитку. На жаль, тепер державна промисловість наша розвинена ще дуже мало й смок, що її відтягує, функціонує дуже поволі. Вільні робочі руки не знаходять собі застосовування й збільшують собою масу некваліфікованих безробітних, це велике соціяльне лихо сучасности.

Арт. 75 Зем. Код. настійно ставить перед нашою громадськістю й державою питання про потребу широко індустріялізувати країну. Питання це рішуче поставлено на порядок денний останніми ухвалами партійних та радянських органів і тільки гаразд його розвязавши, можна буде точно прикласти арт. 75 Зем. Код. Артикул цей цілком потрібний з погляду розвитку сільського господарства, але являє собою серйозну небезпеку соціяльну, коли країна слабо індустріялізована. Отож судово-земельні комісії та инші органи, що застосовують Земельний Кодекс, часом свідомо обминають цей, страшний тепер через його наслідки, артикул закону.

Позбавлення права на поділ двору.

У Земельних Кодексах УСРР та РСФРР есть артикул (відповідно 76, 75), що перелічує осіб, котрі не мають права вимагати поділу двору. Артикул цей зредаговано не цілком вдало, а через те довший час на практиці він давав привід тлумачити закон у тому розумінні ніби-то там установлено не перелік осіб, що *позбавлені права* вимагати поділу двору, а перелік осіб, котрі *мають право* вимагати поділу двору. Авторові цієї праці доводилося вже в даному питанню висловлюватися в 1923, 1924[1]) та 1925 рр. в тому напрямкові, що радянському праву взагалі є чужий принцип набувної давности й вона знає лиш давність касувальну (арт. арт. 43 і 44 «Гражд. Код.»). Тепер невдалий вираз закону: «Вимагати поділу двору не мають права особи.... що своїм трудом та своїми коштами протягом часу більш 2 плодозмінів участи не

[1]) Журнал „Местное Хозяйство“, жовтень 1923 р. стаття М. М. Гершонова „Крестьянские семейные разделы на Киевщине“. „Вестник Советской Юстиции“ за 1924 р. № 18(28) стор. 605 „В Киев. Отд. УЮРО“ доповідь М. М. Гершонова.

[2]) „Право и Жизнь“ за 1926 р. стаття Д. С. Резенблюма.

брали в провадженні спільного господарства двору» (після поясніння Найвищого Суду УСРР в його обіжникові з 23 липня 1924 р. ч. 36) вже ніколи не дає підстави тлумачити закон так, ніби, щоб набути право вимагать поділу двору, треба попрацювати в складі певного двору підряд дві повні плодозміни. І на Україні і в Росії артикул цей дає хіба якій-небудь райсудзємкомісії, що перебуває в глухому куті та не знає закону, привід захищати двір од домаганнів «жінок на робочий сезон» на тій підставі, що вона не пробула в складі двору дві повні плодозміни, й кожен судово-земельний робітник теперішнього часу знає вже, що «арт. 75 (Зем. Код. РСФРР) торкається лиш тих осіб, котрі, бувши членами двору з тих чи инших причин, за вийнятком випадків, що вказані в примітці, перестали брати участь, своєю особистою працею та своїми засобами, в провадженні його господарства протягом зазначеного в арт. 75 строку, причому ці особи втрачують право не тільки вимагати поділу двору, але й право на будь-яку частину його майна, коли поділ станеться після скінчення зазначеного строку з почину членів, що залишилися в складі двору (Поясніння Особливої Колегії Вищої Контролі для зем. спорів РСФРР, з 24 квітня 1922 року). Знає тепер кожен, кому доводиться прикладати до життя положення Земельного Кодексу, що «арт. 75 Земельного Кодексу цілком стосується (у другій своїй частині) лиш тих осіб, котрі, бувши членами двору, без уваги вартих причин (поклик до військової служби, радянська служба по обранню то-що — див. примітку до арт. 75 Земельного Кодексу) не брали участи підряд більш од двох плодозмін, своєю персональною працею або засобами, в підтриманні спільного господарства двору». Отже, арт. 76 аж ніяк не торкається питання про право членів двору, на підставі шлюбу чи приймацтва вимагати розділу майна трудового господарства в тому випадкові, коли ці особи пробули в складі двору менш, ніж дві плодозміни, причому за час перебування свого в складі його підтримували господарство двору своєю персональною працею або засобами (поясніння Особливої Колегії Вищої Контролі для земельних спорів РСФРР, з 8 грудня 1923 р. під ч. 199356 [1]). В Земельному Кодексові БСРР арт. 73 (що відповідає арт. 7 Зем. Код. УСРР і арт. 75 Зем. Код. РСФРР) зредаговано так, що виключає можливість будь-яких кривотлумачennів: «Вимагати поділу двору не мають права особи, що ще не дійшли до 18 років зроду, а так само особи, котрі залишили господарство та не брали в ньому участи протягом часу більш, ніж дві плодозміни, а коли немає правильної плодозміни, більш ніж шість років підряд своєю працею або засобами в провадженні спільного господарства двору. Отже треба прийти до рішучого висновку, що радянське законодавство не встановлює жадного терміну для перебування в складі двору, щоб набути право вимагати поділу певного двору. Формально приймак, що увійшов до складу двору, має право на другий-же день після свого вступу вимагати поділу двору й судово-земельна комісія, яка від-

[1]) Поясніння Наркомземсправ РСФРР Вологодському Губземуправлінню з дня 10 липня року 1924 під № 168676.

мовить йому в позві за поділ, не може заснувати свого вироку на арт. 76 Зем. Код. Але... чи відповідає таке становище господарчій доцільності, що лежить в основі всього земельного законодавства радянської влади, та місцевим звичаям? Вгорі, коли розглядали питання про пайки членів двору при розділові, ми зробили висновок, що судово-земельна комісія, яка розглядає справу про розділ двору повинна визначити пайку кожного члена двору залежно від розміру й часу участи його у трудових процесах спільного господарства. Ті-ж самісінькі міркування цілком можна прикласти до даного питання й «як право, вищезгаданих осіб вимагати розділу двору, так і розмір цього права, встановляти повинні земельні комісії, тоді як вони розглядають земельні суперечки певної категорії в залежності від конкретних обставин справи (особливо — в залежності від розміру участи в спільному господарстві особи, що вимагає поділу), а також взагалі з міркуваннів господарчої доцільности» (Пояснінння Окремої Колегії Вищого Контролю по земельних суперечках РРФСР, з 8 грудня 1923 року за ч. 19.9356 і Наркомзему РРФСР Вологодському Губземправлінню з 10 липня 1924 року під ч. 168.676). Особливої уваги варта вказівка арт. 76 Зем. Код. на те, що осіб, котрі не дійшли 18 років зроду позбавлено права вимагати поділу двору. Само собою зрозуміло, що особи, котрі не дійшли повних літ, не можуть вимагати розділу двору, бо такі особи взагалі не мають права звертатися безпосередньо до захисту судового (арт. 13 Цив. Проц. Код.) і не можуть взагалі здійснювати своїх цивільних прав без допомоги опікуна чи піклувальника (арт. 7 Цивіл. Код.). А втім наш закон (арт. 71 Зем. Код.) припускає існування двору в складі одних недієздатних осіб і вимагає тільки настановлення, в окремому порядкові опікуна щоб керувати таким двором. З погляду загальних принципів права й господарчої доцільности не можна силувати перебувати в складі одного двору вкупі з дорослими його членами недолітків, що раз-у-раз зазнають переслідуваннів та утисків. Позбавлення таких недолітків права вимагати через своїх опікунів поділу двору явно суперечить основам радянської політики, скерованої на захист соціяльно слабких і цілком не в'яжеться з селянськими звичаями, вони бо визнають за недолітками, та особливо за сиротами, право вимагати поділу того двору, що жити в ньому для них стає не сила. Отже через це, тлумачучи закон, не тільки з погляду на його букву, але й з погляду на господарчу його мету й відповідно до місцевих звичаїв, треба сказати, що опікуни неповнолітніх членів двору, призначені в загальному порядкові законів про опіку, можуть розпочати, в порядкові арт. 13 Цивіл. Проц. Код., в належній районній судово-земельній комісії, від ім'я своїх підопічних, позов про поділ двору. Коли такий позов буде завдоволено й утворено самостійне господарство неповнолітніх, сільська рада повинна, на підставі арт. 71 Зем. Код., настановити опікуна, щоб керував цим господарством. Примітка до арт. 76 Зем. Код. УРСР (відповідно до прим. до арт. 75 Зем. Код. РРФСР), що перелічує винятки з арт. 76, називає також і осіб, які перебувають в шкільних закладах, і ніби-то суперечить переліковi арт. 16 Зем. Код., що

таких осіб не знає. У Зем. Код. БРСР арт. 16 редаговано повніше й він говорить про захования землекористування й на випадок «вступу до школи за для навчання, а також на випадок тяжкої хороби». Таку редакцію треба визнати за найбільш вдалу й за таку, яка, коли буде переглянено земельне законодавство, може бути перенесена й до земельного кодексу УРСР та РРФСР. Але й тепер до законодавчої зміни чинних законів, не поширюючи чинности арт. арт. 16 і 76 на випадки тяжкої хороби, треба, одначе, визнати, що перелік прим. до арт. 76, як повніший, покриває й доповнює арт. 16 Зем. Код.

Цікаву новелю внесла нова редакція (1925 р.) Земельного Кодексу Білоруської РСР. До арт. 73 (що відповідає арт. 76 Зем. Код. УРСР та арт. 75 Зем. Код. РРФСР) додано примітку 2 такого змісту: «Особи-ж, котрі вступили до двору через шлюб або прийшли, і не пропрацювали в ньому протягом вказаного в попередньому арт. строку, можуть вимагати сімейного розділу тільки в виняткових випадках, що їх встановили земельні комісії залежно від обставин справи». Отже Білоруський Земельний Кодекс, очевидячки, поділяє наш, який ми розвинули раніш, погляд. А саме судово-земельна комісія, розглядаючи по суті конкретну справу про розділ двору, має право, за своїм, зґрунтованим на конкретних обставинах даної справи, розсудом, визнати певну особу за таку, котра має право вимагати розділу, або котра такого права не має. А втім кодекс цей уважає за потрібне підкреслити, як директиву для судово-земельного робітника, те, що правом визнавати за приходнями, не звязаними довгим трудовим звязком з двором, права вимагати розділу двору треба користуватися дуже обережно, щоб не порушувати господарчої доцільности.

Реєстрація змін в складі дворів і розділів та їх значіння.

Арт. 195 Зем. Код. визначає завдання земельної реєстрації: «за-для інтересів загальнодержавного управління землями, а так само за-для потреб різних галузів народнього господарства й для захисту прав і інтересів землекористувачів збирати й зберегати, в систематичному й наочному вигляді правові та своєчасні відомості про правний та господарчий стан всіх землекористувачів».

Оскільки двір — це основний та початковий осередок селянського сільського господарства, само собою зрозуміло, що все відносно двору, зміни у складі його та особливо — найпаче — розділів господарства, повинно знайти собі відбиток в актах земельної реєстрації. Наш Земельний Кодекс знає два види реєстрування дворів. Для кожного з них встановлено окремі правні наслідки: за арт. 73 Зем. Код. УРСР (арт. 72 Зем. Код. РРФСР та арт. 70 Зем. Код. БРСР) і за арт. арт. 79 і 80 Зем. Код. УРСР (відповідно до арт. арт. 78 і 79 Зем. Код. РРФСР і арт. арт. 76 і 77 Зем. Код. БРСР) перший вид реєстрації за свою мету має зазначати кожний двір, зміни в його складі; другий — розділи дворів. Орган, що реєструє, все одно — сільрада (арт. 73 Зем. Код.) чи райвиконком (арт. 79 Зем. Код.) не тільки автоматично зазначає відповідні акти, а й слідкує

чи відповідають вони законові, господарчій доцільності й місцевим звичаям, і таким чином, як орган державний, контролює відповідні юридичні угоди— приймачества, розділу, то-що. Такий стан виявляється з того, що закон (арт. арт. 73 і 80 Зем. Код.) передбачає відмови сільради чи райвиконкому реєструвати такі акти і окремий порядок оскарження їх до судово-земельних комісій. В звязку з інститутом реєстрації дворів, їх змін та розділів, що уперше утворило радянське право, виникає цікаве питання за санкцію, яка встановлена в законі на випадок його порушення. Арт. 73, кажучи за реєстрування двору та зміни в його складі сільською радою, зовсім не передбачає санкції на випадок порушення цього закону. Таким чином, веління закону про реєстрацію, в сільраді дворів та про зміну в складі їх це саме-но добре побажання, що здійснити його полишено вільному розсудові приватних осіб — трудових землекористувачів: незареєстрування в сільраді угоди про приймі ні в якім разі не робить угоду цю не дійсною. Реєстрація, що, як ми бачили це вище, своєю метою має служити певним державним інтересам, в даному разі має ще за мету «захистити права і інтереси землекористувачів». Коли трудові землекористувачі не додержують арт. 73, земельна реєстрація позбавлена змоги здійснювати оцю свою функцію — боронити їхні права та інтереси й не може подавати правдиві та «своєчасні відомості про правне й господарче становище всіх землекористувачів» (арт. 195 Зем. Код.), але зацікавлені особи не позбавлені права доводити свої права всякими иншими засобами — посвідченнями сільрад та фінансових органів, свідченнями свідків і до того подібними доводами, які визнає за потрібні судово-земельна комісія.

Цілком инакше становище реєстрації розділу двору. Закон (арт. 79 Зем. Код.), утворюючи оцей інститут, встановлює й санкцію: всі розділи дворів, хоч-би вони фактично й були переведені, але як їх не зареєстровано в районному виконавчому комітетові, вважаються юридично за неіснуючі і «в цих випадках двори, котрі поділили свої землі та майно, і далі вважають за єдині як на той час, коли переводяться землевпорядкування й переділи земель, так і на той час, коли стягаються всі побори, податки та повинності, що припадають на господарство (арт. 90 Зем. Код., відповідно арт. 89 Зем. Код. РРФСР і арт. 85 Зем. Код. БРСР). У нас, на Україні, обіжник найвищого суду, з 23 липня 1924 року за Ч. 36, пояснюючи це положення, надає законові зворотньої сили, маючи на увазі особливе державне значіння реєстрації розділів дворів, встановлює твердження, за яким всі розділи, що одбулися фактично, одколи заведено на Україні Радянську владу (1 січня 1919 року) аж до видання Земельного Кодексу не мають правної сили й поділені двори вважаються за єдині. З таким поглядом погодитися аж ніяк не можна. Не кажучи вже за те, що надавати будь-якому законові, в даному разі арт. 90 Зем. Код., зворотньої сили мають право тільки законодавчі органи Республіки, а не Найвищий Суд, і по суті не можна пристати до міркувань Найвищого Суду: господарче недоцільно та з погляду громадського шкідливо силоміць об'єднувати двори, котрі розділилися добровільно в 1920 чи 1921 році й існують

цілу низку років, як самостійні господарства. Такі вчинки не сприятимуть розвиткові сільського господарства, а навпаки руйнуватимуть ті, що існують й инколи економічно міцні господарчі одиниці. Тому не заперечуючи цілком правильний принцип арт. 90 Зем. Код. та тую санкцію, що він встановлює, треба рішуче протестувати проти того, щоб цьому законові надавали зворотньої сили та поширювали його на ті випадки, що траплялися до видання Земельного Кодексу. Закон (арт. 90 Зем. Код.) говорить за недійсність незареєстрованого розділу й про визнання дворів, що фактично поділені, за єдині, «як при землевпорядкуванні й переділах земель, так і при стяганні всіх поборів, податків і повинностей, що перепадають на господарство». А чи можуть члени двору, що добровільно фактично розділили його, але не зареєстрували своєї угоди, удруге ділити його, додержуючи арт. 79 Зем. Код., і чи не впливатиме на новий поділ воля сторін, що вже досить виявилася підчас першого фактичного розділу? Закон земельний, як ми були бачили, прямої відповіди на це запитання не дає. За арт. 88 Зем. Код. доводиться поповнювати неповноту Земельного Кодексу що-до цього питання загальними законами Республіки, в даному разі артикулом 151 Цив. Код., який кожній стороні визнаного недійсним, через порушення форми договору надає право одержати назад усе те, що було одержано згідно з договором. Коли перевести це загальне положення в ту царину, що нас цікавить, то треба сказати, що в разі нового поділу двору, з оформуванням його в порядкові арт. 79 Зем. Код., всенька земля й усе майно, які одержало виділене господарство підчас здійснення фактичного не зареєстрованого розділу, повинні бути прийняті обов'язково до уваги й бути зараховані.

Злиття дворів.

В період, що передував виданню Земельного Кодексу, а почасти й після видання його аж до видання постанови VIII Всеукраїнського З'їзду Рад, що припинила будь-яке вилучення земельних лишків, у багатьох селянських господарствах був стимул—потяг штучно та часто фіктивно, лиш на папері, ділитися. Річ у тім, що згідно з так званими нормами залишення, встановлювався minimum землі, його обов'язково треба було залишати на кожне господарство: цей minimum будували так, що на кожне господарство, яке складається менш ніж з 3 членів, залишалося землі стільки, скільки треба, саме на трьох членів двору. Отже заможні, так звані куркульські (тепер погляд на куркуля значно змінивсь і не кожен двір, що має землю по-над норму, уважають за куркульський двір), двори були зацікавлені штучно дробити й обертати єдині двори на велику кількість дрібніших дворів. Там, де були не тільки жонаті сини, ба й узагалі дорослі члени сім'ї, земля й майно двору поділялися між всіма його дорослими членами, і кожен з них складав собою окремий двір, що за собою залишав мінімальну норму землі на 3-х членів. У наслідок цього такий, штучно поділений, двір або цілком звільнявсь од вилучення лишків, або-ж значно збільшував площу землі, що залишалася в його користуванні. За другий могутній стимул

до штучного дроблення дворів була стара конструкція єдиного сільсько-господарчого податку, що звільняла від оподаткування дрібні малоземельні господарства. Всі ці причини протягом періоду воєнного комунізму й якийсь час по ньому приводили до значного побільшення кількости розділів двору так-би мовити патологічного характеру, що в своїй основі не мають здорових економічних причин. Тепер всі ці причини одійшли до історії: закон з 11 вересня 1923 року призначив 1 січня 1924 року останнім днем для внесення позвів сільрад та організацій комнезамів про одібрання земельних лишків, а постанова VIII Всеукраїнського З'їзду Рад, що одбувся в січні 1924 року, проголосила принцип непохитности фактичного безперечного землекористування. Устава про єдиний сільсько-господарчий податок де-далі більш модифікувалася, і тепер єдиний сільсько-господарчий податок цілком наблизився до прибуткового податку. Загинув і другий стимул до штучного дроблення господарств. Землевпорядкування теж почали провадити точно додержуючи принцип фактичного та безсуперечного землекористування й землею перестали наділяти залежно від кількости дворів. Запасні садибні фонди, що вступили до розпорядження земельних громад з колишніх нетрудових земель, і що підлягають розподілу між новими дворами в порядкові арт. 84 Зем. Код. помалу-малу вичерпувалися й таким чином саме життя та радянське законодавство поступінно й вірно знищували один за одним приводи штучно дробити двори. Але мало маючи на цьому, останні роки висунули нове явище: змагання селянської людности до злиття роздроблених до того часу господарств. Селянство дійшло до свідомости про шкідливість існування дрібних господарств і зрозуміло господарчу доцільність зміцнення карликових господарств. А втім, Земельний Кодекс цього дуже цікавого явища зовсім не передбачає. Розвязуючи питання про припустимість чи неприпустимість цього явища з погляду чинного земельного законодавства та сучасної, що відбилася на ньому, земельної політики радянської влади, доводиться взяти під увагу таке міркування: за основне завдання сьогочасної земельної політики є особливий розвиток продукційних сил сільського господарства й усунення всього того, що Ленін назвав рогатками на шляхах розвитку сільського господарства. Для кожного, хоч трішки знайомого з економією сільського господарства, цілком ясно, що більше селянське господарство економічно є рентабельніше і що всіма способами треба сприяти його зміцненню. При цьому слід одначе мати на увазі инший бік радянської земельної політики — переведення класової лінії пролетарської диктатури, яка виявляється в даному разі в захисті інтересів селянського незаможництва та середняцтва. Таким чином сама собою підказується відповідь на питання, що ми поставили, про відношення до злиття дворів: не заперечуючи принципово проти цього явища й уважаючи його за цілком бажане з погляду розвитку продукційних сил сільського господарства, треба проте умови злиття дворів піддати пильному доглядові органів державної влади, щоб під виглядом злиття дворів не складали в законі заборонених умов куплі — продажу землі, то-що. Виходячи

з цих загальних положеннів, Наркомзем УРСР видав обіжника з дня 16-го квітня року 1926 під № 0/317 (Бюлетень Наркомзему № 15 за рік 1926), в якому встановлюється такі правила: «1) злиття дворів дозволяється лиш для того, щоб поліпшити господарство або досягнути найдогіднішого землекористування. Всякі, щоб обминути закон, зловживання (наприклад, продаж, дарування, об'єднання за-для визиску незаможного господаря та инші умови про землю під виглядом злиття дворів), забороняються; 2) злиття дворів одбувається за викладеною в писаній формі згодою всіх повноправних членів їхніх, та за згодою земельної громади. Земельна громада може не дати згоди на злиття дворів тільки у випадках господарської недоцільности їхнього злиття, а так само й тоді, коли злиттям покривають умови протизаконні (продажі, дарування землі, то-що)». Виходячи з міркування господарської недоцільности що-до злиття дворів, що їх землекористування розкидане по великій земельній площі, цей обіжник Наркомзему забороняє зливати двори, що увіходять до складу різних земельних громад. Щоб установити догляд з боку держави за умовами злиття дворів, обіжник Наркомзему заводить обов'язкову реєстрацію умов оцих в районових виконкомах, на основі висновків сільрад. Скарги на відмову райвиконкому зареєструвати таку умову або на неправильну реєстрацію можуть подавати зацікавлені особи до окружних судово-земельних комісій у двохтижневий зо дня винесення постанови строк, відповідно до арт. 80 Зем. Код. Господаря об'єднаного двору обирає більшість повноправних членів і затверджує його сільрада. Зміни в складі дворів, звязані з їхнім злиттям, реєструють сільради в порядкові арт. 73 Зем. Кодекса.

Злиття дворів — це інститут новий, що виник у останні-но часи і зробивсь, як ми бачили, можливим тільки на ґрунті послідовного й неухильного переведення сталого фактичного землекористування. Селянське життя не встигло ще за такий короткий час виробити нових правних звичаїв, з новим оцим інститутом звязаних. Одначе, оскільки інститутові цьому належить безперечно велике в розвиткові нашого селянського господарства майбутнє, треба, з одного боку, завести певні й точні вказівки про цей інститут до Земельних Кодексів, при їхньому перегляді, а з другого — при складанні в майбутньому програми для виучування звичаєвого права в царині земельних стосунків треба буде звернути належну увагу й на питання про злиття дворів, і кожен дослідник повинен вивчити це питання з погляду взаємодіяння, або, правдивіше, впливу радянської земельної політики та земельного права на утворення нових звичаїв правних у селян.

Правила про розділ двору.

Примітки до арт. 85 Зем. Код. УРСР (арт. 84 Зем. Код. РРФСР) надає окрвиконкомам (у Росії — губвиконкомам) право видавати «для одноманітного в судово-земельних комісіях керування» правила для розділу дворів, відповідно до місцевих умов. У Кодексові Земельному БРСР (прим. до арт. 81) те саме право видавати одноманітні правила надано Наркомземові, з подання відповідних

окружних земельних відділів. Само собою зрозуміло, що правила, коли-б їх було видано, повинні стати провідними вказівками не тільки для судово-земельних комісій, але й для райвиконкомів, що реєструють добровільні роздільні записи дворів у порядкові арт. арт. 79 й 80 Зем. Код. Прим. до арт. 85, на думку законодавця, повинна давати спромогу місцевим окрвиконкомам, а в Білорусі Наркомземові, видавати свої збірники правил про родинні розділи, на котрі безперечно впливали-б місцеві селянські звичаї. Отже, оції збірники правил були-б, до деякої міри, й за збірники чинних звичаїв правних у питаннях про розділи дворів. Цілком зрозуміло, що оці збірники мали-б, завдяки цьому, велику наукову вагу й могли-б бути за цікавий матеріял для наукової обробки. На жаль, примітку до арт. 85 Зем. Код. можна вважати нездійсненою і таких збірників сливе зовсім немає. Пояснюється це, очевидячки, тим, що в перші роки чинности Кодексу Земельного ще не можна було робити узагальнюваних висновків, і тільки на теперішній час численний і багатющий обслідувальний матеріял, що його особливо дала практика наших судово-земельних установ, дає підставу робити будь-які висновки. Тільки тепер настала спромога для місцевих земельних органів розпочати складання правил для розвязання справ про розділи дворів. При складанні цих правил, є, на нашу думку, дещо спільне для всенької нашої Республіки, що можна було-б вивести по-за дужки. Так, за мало не спільне явище, природньо властиве трохи чи не всім судово-земельним комісіям, треба вважати деяке з їх боку зневажливе ставлення до справи про розділ двору в частині розподілу майна. Значною мірою наші судово-земельні комісії, завдяки своїому специфічному складові й організаційному звязкові своїому з земельними органами, віддають досить уваги питанню про розділ землі й виносять у цій частині прекрасно обґрунтовані вироки, тимчасом як що-до розподілу майна дворового багато вироків вражають своєю повною необґрунтованістю. Проте, згідно з арт. 82 Код. Зем., на випадок суперечки за розподіл майна, сполученого з розділом землі, вся справа, в усіх своїх частинах, підлягає судово-земельній комісії й само собою розуміється, що для селянського господарства не менш, а иноді й значно більш важливий є правильний вирок у справі про розподіл майна двору, ніж у справі про розділ землі, що перебуває в його користуванні. Отже, на цей бік справи треба звернути належну увагу судово-земельних комісій та райвиконкомів, що реєструють розподіли.—Далі, в правилах повинні знайти собі місце загальні вказівки на значіння й припустимість розділів двору виключно там, де можливе утворення нового господарства; повинні знайти так само місце всі вказані вище міркування про склад двору, про право на землю й майно приймаків та осіб, що вступили у двір шляхом шлюбу й приймів, про спосіб визначати паї на землю й майно, про залежність від міри участи в трудових процесах, то-що. У правилах обов'язково повинно бути вміщено вказівку на потребу складати оцінку майна двору, причому до складання оцінки слід притягати місцеві органи влади — сільради. Треба ще, щоб у цих правилах відбилося правильне тлумачення арт. арт. 75 і 76 Код. Зем. Якщо виконано буде

всі ці умови, то правила стануть до послуги не тільки судово-земельних робітникам, а й адміністраційним органам влади—сільрадам і райвиконкомам, а також, що особливо важливо, широких верстов селянської людности й добре допомагатимуть при переведенні розділів дворів і усунуть багато безпідставних позвів, що виникають тепер і стають за джерело даремної витрати народніх сил та грошей. Разом з тим правила ці являтимуть собою збірники норм звичаєвого права, перетвореного з погляду радянського законодавства та господарської доцільности.

Обмеження дроблення селянського господарства.

Кодекси Земельні Радянських Республік містять у собі окрему главу III, розділу V, частини I (арт. арт. 86—89 Код. Зем. УСРР, арт. арт. 85—88 Код. Зем. РРФСР і арт. арт. 82 — 84 Код. Зем. БРСР), що зветься: «про засоби проти здрібленості господарств (дворів)». Державна влада, зацікавлена в підвищенні селянського господарства та в його добробуті, неминуче повинна звернути увагу на колосальну мережу селянських господарств — безмірне їх дрібління. На це лихо свого часу звернув увагу й царський уряд, що з приводу цього в 90-х роках скликав спеціяльні губерські наради. Кол. Земський відділ Міністерства Внутрішніх Справ матеріяли цих нарад об'єднав і систематизував в трьох друкованих томах, що дуже цікаві з наукового погляду. Переважна більшість губерських нарад висловилася за систему економічних заходів, і мало не всі наради рішуче висловилися проти адміністраційних заходів для боротьби з розділами дворів. Наводили на декотрих нарадах цікаві приклади, як селянські двори, об'єднані силоміць, знову розпадалися після низки злочинів — забійств, бійок і т. п. Юридичні наслідки адміністраційної боротьби з дробленням дворів бували найшкідливіші. Хазяї, що відділились, вважали себе за самостійних, приходили на сходи, а пізніш доводилося анулювати всі приговори таких незаконних сходів зо всіма основаними на них актами. Ті-ж негативні міркування проти адміністраційних заходів залишилися в повній силі й тепер. Можна й треба усунути перешкоди до штучного дроблення дворів, але не можна адміністраційними заходами боротися з природніми економічними процесами. Дещо в цьому відношенні зроблено за радянськими кордонами. І на Заході були спроби боротьби з безмірним дробленням господарств. Особливо цікава, що до цього, пруська система односпадкоємства. В нас ця система непридатна через неприпустимість взагалі спадкоємства землі й майна двору. Залишається через це тільки система економічних заходів і, головним чином, зміцнення цмоку промисловости, що викачуватиме й відтягатиме лишки робочих рук із сільського господарства. За найреальніший за наших умов треба визнати арт. 88 Код. Зем. УРСР (арт. 87 Код. Зем. РРФСР) про добровільне встановлення норм недробимости. Всяке примусове встановлення норм недробимости, що його запроваджують органи державної влади, треба визнати за шкідливе й тому треба внести відповідну зміну до Земельних Кодексів Радянських Республік.

М. Гершонов.